

PRAWNE ASPEKTY KLONOWANIA CZŁOWIEKA

Prof. dr hab. Andrzej Bałaban

Katedra Prawa Konstytucyjnego i Integracji Europejskiej, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytetu Szczecińskiego
e-mail: a.balaban@o2.pl; <https://orcid.org/0000-0003-3187-8329>

Mgr Ewa Michałkiewicz–Kądziała

Katedra Prawa Konstytucyjnego i Integracji Europejskiej, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytetu Szczecińskiego
e-mail: e-michalkiewicz@o2.pl; <https://orcid.org/0000-0002-5396-1820>

Streszczenie. Szybki rozwój technologiczny oraz społeczny sprawiają, że przed prawodawcami na poziomie krajowym i międzynarodowym stawiane są wciąż nowe wyzwania prawne. Wątpliwości, które klonowanie budziło kilkadziesiąt lat temu, wciąż pozostają aktualne, a szybki postęp nauki sprawia, że pojawiają się wciąż nowe zagrożenia. Jest to bowiem tematyka, która dotyka nie tylko zagadnień związanych z ludzką moralnością oraz etyką, ale oddziałuje także na inne prawa podstawowe o zmieniającej się treści. Prawne rozstrzygnięcia powinny być w związku z tym odnoszone także do takich praw, jak godność ludzka, prawo do tożsamości, czy prawo do integralności fizycznej i psychicznej człowieka. Wszystkie te kwestie powinny być zaś rozpatrywane w odniesieniu do naturalnej, tradycyjnie wykształconej formy życia ludzkiego.

Słowa kluczowe: klonowanie, godność człowieka, bioetyka, genetyka, tożsamość, integralność fizyczna i psychiczna

Tematyka klonowania¹ organizmów żywych stała się szczególnie ważna w połowie lat 90. XX w., kiedy to zaczęto metodą transferu jąder komórkowych klonować owce. Rozwój technologii, pozwalający na klonowanie złożonych form życia sprawił, że niezbędne było rozważenie dopuszczalności stosowania osiągnięć z dziedziny badań genetycznych. I chociaż od tego

¹ „Klonowanie to otrzymywanie nowego organizmu z identycznym materiałem genetycznym co macierzysty (lub używając terminu technicznego – «wyjściowy»)» [Michalska i Twardowski 2000, 1]. Szerzej zob. Kmiecik 2018, 113–43; Białek i Wróblewski 2016, a także monografię wieloautorską *Współczesne problemy bioetyki w obszarze regulacji prawnych. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Nauki i Edukacji Narodowej pod patronatem Marszałek Senatu prof. dr hab. Alicji Grześkowiak 3 kwietnia 2001 r.*, Dział Wydawniczy Kancelarii Senatu, Warszawa 2001.

momentu upłynęło już kilkadziesiąt lat, to jednak za sprawą postępującego rozwoju genetyki, a także zmieniających się standardów podstawowych praw człowieka, zagadnienie dotyczące prawnego uregulowania klonowania organizmów złożonych wciąż pozostaje aktualne.

W nasilającej się dyskusji nad zastosowaniem inżynierii genetycznej z jednej strony wskazuje się na korzyści wynikające z praktycznego jej wykorzystania, z drugiej zaś, w obawie przed trudnymi do przewidzenia następstwami zastosowań, proponuje się różnie ujmowane ograniczenia i zakazy. Trudność w jednoznacznym sformułowaniu odpowiednich regulacji prawnych polega na tym, że badania nad klonowaniem człowieka mają szeroki zakres i dotyczą wielu nauk, takich jak np. antropoetyka, bioetyka, biojursprudenca². Oznacza to, że regulacje prawne muszą być na tyle pojemne i uniwersalne, by obejmować wszystkie ustalenia nauk pokrewnych, które wykorzystywane są w procesie klonowania. Jednocześnie jednak zbyt szerokie ich ujęcie i przepełnienie zakazami, może powodować ograniczenia potrzebnych do rozwoju nauki badań.

Procedura klonowania powinna być rozpatrywana w aspekcie praw człowieka, które ewoluują pod wpływem czynników, takich jak zmiany społeczno-kulturowe, technologiczne, czy polityczne. Przede wszystkim ważne jest odniesienie kwestii klonowania do ludzkiej godności oraz wynikającej z niej praw, takich jak chociażby prawo do życia, prawo do ochrony zdrowia, prawo do prywatności, prawo do tożsamości, czy też prawo do badań naukowych.

Ponadto zauważyć trzeba, że klonowanie to metoda rozmnażania organizmów prostych. Gatunki rozwinięte bronią się przed jednorodnością osobników skomplikowanymi technikami rozmnażania. Zjawisko ciąży bliźniaczej, jednojajowej, zdarza się tu rzadko, nie przynosząc – w tej postaci i skali – szkody. Niemożność rozmnażania w drodze klonowania wiąże się u gatunków rozwiniętych ze znaczeniem, jakie dla ich rozwoju i przetrwania ma ewolucja, dopasowując gatunek do zmieniających się warunków otoczenia. Fakt, że klonowanie może dotyczyć także istoty rozumnej, jaką jest człowiek, sprawia, że powinna być ona rozpatrywana również w aspekcie moralnym i etycznym.

1. MIĘDZYNARODOWE REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE KLONOWANIA

Rola prawa międzynarodowego w zakresie tworzenia jednolitych regulacji prawnych, które harmonizują systemy prawne poszczególnych państw i tworzą wspólne wartości, mające na celu ochronę człowieka przed globalnymi

² Zob. Evers 2002, 1579. Autorka zwraca uwagę na to, że klonowanie człowieka jest zagadnieniem interdyscyplinarnym, które powinno być odczytywane w wielu różnych aspektach, ponieważ ma wpływ m.in. na takie dziedziny, jak ekonomia, religia, polityka, czy prawo.

zagrożeniami, jest nie do przecenienia. Niemniej jednak wielowątkowość problemu klonowania, która oddziałuje nie tylko na inżynierię genetyczną, ale również inne pokrewne nauki, brak jednolitego stanowiska wszystkich państw, a także różny poziom odczytywania treści praw podstawowych człowieka, sprawiły, że stworzenie globalnego, międzynarodowego, harmonizującego kwestię klonowania człowieka aktu prawnego, stało się niemożliwe. Ciągłe jeszcze w sprawie tej na pierwszy plan wysuwają się różnice dotyczące odmiennych kultur prawnych i stanowisk poszczególnych państw.

Pierwsze próby uporządkowania tematyki klonowania człowieka na poziomie globalnym zostały podjęte przez Organizację Narodów Zjednoczonych. W literaturze przedmiotu wskazuje się jednak na to, że organizacja ta poniosła w tym zakresie porażkę, ponieważ akty, które w następstwie tej działalności wydano, nie zostały ratyfikowane przez wszystkie państwa członkowskie ONZ [Langlois 2017, 2]. Mowa tu o trzech deklaracjach bioetycznych, przygotowanych przez Organizację Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (UNESCO): Powszechnej Deklaracji w sprawie genomu ludzkiego i prawach człowieka z dnia 11 listopada 1997 r., Międzynarodowej Deklaracji o danych genetycznych z 16 października 2003 r. oraz Powszechnej Deklaracji w sprawie bioetyki i praw człowieka z 19 października 2005 r., przy czym jedynie pierwszy z nich wprost traktuje o klonowaniu. W art. 11 Powszechnej Deklaracji w sprawie genomu ludzkiego i prawach człowieka znajduje się zakaz reprodukcyjnego klonowania istot ludzkich. Przepis ten milczy jednak w sprawie klonowania terapeutycznego, co może oznaczać, że istnieje powszechny sprzeciw jedynie co do pierwszego ze sposobów klonowania [Lavi 2018, 93]. Pozostałe akty powołują się na art. 11 omawianej Deklaracji w swoich preambułach, w artykułowanej treści nawiązując jedynie do konieczności poszanowania ludzkiej godności, integralności oraz tożsamości.

Równocześnie z UNESCO kwestią klonowania zajmowała się Światowa Organizacja Zdrowia (WHO). Dokonała ona analizy posiedzeń Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych w temacie klonowania, przedstawiając własne obserwacje w postaci Raportu z dnia 16 grudnia 2014 r.³ Po pierwsze zauważono, że należy utworzyć definicję pojęcia „klonowanie”. Po drugie wskazano, że w zależności od przynależności kulturowej, tematyka klonowania człowieka jest postrzegana różnie. Dla przykładu większość państw Ameryki Północnej opowiada się za słusznością klonowania, natomiast państwa europejskie w zasadniczej większości są zgodne co do konieczności wprowadzenia zakazu przeprowadzania tej procedury. Po trzecie, w obawie o ochronę ludzkiej godności, uznano, iż należy wprowadzić całkowity zakaz reprodukcyjnego klonowania.

³ Raport WHO z dnia 16 grudnia 2014 r. w sprawie reprodukcyjnego klonowania ludzi, nr aktu EB115/INF.DOC./2.

Znacznie więcej regulacji prawnych, dotyczących klonowania można odnaleźć na poziomie regionalnego prawa międzynarodowego. Szczególnie istotna jest tu, przyjęta przez Radę Europy, Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej w kontekście zastosowań biologii i medycyny: Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie z dnia 19 listopada 1996 r.⁴ Określa ona wartości prawnie chronione, dla których rozwój biologii i medycyny może stanowić zagrożenie, np. godność człowieka, tożsamość człowieka, czy jego integralność. Wskazuje, że dobro jednostki przeważa nad interesem społeczeństwa lub nauki, co powoduje, że swoboda przeprowadzania badań na ludziach ma charakter ograniczony.

Uzupełnienie Konwencji o prawach człowieka i biomedycynie stanowią protokoły. Z punktu widzenia omawianej tematyki najbardziej istotny wydaje się Protokół dodatkowy w sprawie zakazu klonowania istot ludzkich z 12 stycznia 1998 r.⁵ Na podstawie art. 3 wspomnianego protokołu należy wskazać, że przepisy zakazujące „tworzenia istoty ludzkiej genetycznie identycznej z inną istotą ludzką żyjącą lub martwą” stanowią artykuły dodatkowe do Konwencji o prawach człowieka i medycynie. Protokół ten jest zatem uzupełnieniem Konwencji biomedycznej, która ma stanowić ochronę przed stosowaniem postępów biologii i medycyny do dyskryminacji genetycznej, przed produkcją embrionów ludzkich do celów badawczych, przed pobraniem genów od osób, które nie mogą wyrazić zgody i przed handlem organami ludzkimi.

We wspomnianym Protokole uwagę zwraca przede wszystkim użycie niezwykle szerokiego sformułowania, wprowadzającego ograniczenie klonowania istoty ludzkiej. Treść przepisu art. 1 Protokołu wydaje się swoim zakresem obejmować wszystkie obecnie istniejące, ale także przyszłe metody klonowania człowieka. Wprowadzenie normy o tak generalnym i abstrakcyjnym charakterze świadczy o tym, że prawodawca, przy zmieniającej się rzeczywistości technologicznej, chciał utrzymać przyjęty zakaz klonowania ludzkiej istoty. Argumentem przemawiającym za słusznością tej tezy jest to, że art. 2 niniejszego Protokołu wskazuje, iż jego przepisy nie mogą w żadnym przypadku ulegać ograniczeniom.

Jak zaznacza T. Jasudowicz dopełnieniem omawianej Konwencji biomedycznej oraz Protokołu są pojawiające się rekomendacje Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, np. Rekomendacja 934(1982) dotycząca inżynierii genetycznej, Rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady 1611(2003) w sprawie zakazu handlu organami w Europie, czy Rekomendacja 1100(1989) w sprawie wykorzystania embrionów i ploidów ludzkich w badaniach naukowych. Tworzą one standardy aksjologiczne, na podstawie których należy odczytywać brzmienie innych aktów normatywnych, dotyczących tematyki klonowania człowieka. Jednocześnie mogą one przekształcić się

⁴ Dalej cyt.: Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie lub Konwencja biomedyczna.

⁵ Dalej cyt.: Protokół.

w standardy o charakterze traktatowym, w sytuacji, w której zostaną ujęte w postaci kolejnych protokołów dodatkowych do analizowanej Konwencji biomedycznej [Jasudowicz 2001, 218].

Tematyka klonowania stała się także przedmiotem prac Unii Europejskiej. Wspólnota zaangażowana w ochronę człowieka w obliczu postępu medycyny i technologii, zaczęła zwracać uwagę na konieczność ustanowienia takich norm prawnych, które będą zabezpieczać godność człowieka oraz jego pozostałe prawa podstawowe. Już w latach 90. Parlament Europejski przyjął kilka rezolucji, które w różnym zakresie odnosiły się do procedury klonowania człowieka: rezolucja z 28 października 1993 r. w sprawie klonowania embrionu ludzkiego, rezolucja z 12 marca 1997 r. w sprawie etycznych i prawnych problemów inżynierii genetycznej, rezolucja z 15 stycznia 1998 r. w sprawie klonowania ludzi⁶. Kwestią klonowania zajmowała się także Rada Europejska, która 16 czerwca 1997 r. przyjęła na jednym ze spotkań w Amsterdamie Deklarację w sprawie zakazu klonowania ludzi. W okresie tym Parlament Europejski oraz Rady Unii Europejskiej uchwały także dyrektywę 98/44/WE z dnia 6 lipca 1998 r. w sprawie ochrony prawnej wynalazków biotechnologicznych, w której stwierdzono, że „klonowanie ludzi narusza porządek publiczny oraz dobre obyczaje; jest zatem istotne, aby wyraźnie wyłączona była możliwość udzielania patentu na sposoby modyfikacji tożsamości ludzkiej linii zarodkowej oraz sposoby klonowania ludzi. Sposób klonowania ludzi można określić jako każdy sposób, włącznie z technikami dzielenia embrionu, przeznaczony do stworzenia człowieka z taką samą jądrową informacją genetyczną jak inny żyjący lub zmarły człowiek”⁷.

Wszystkie przyjęte przez organy unijne akty wskazywały na to, że Unia Europejska dostrzega zagrożenia, jakie niesie ze sobą klonowanie człowieka. Zaznaczano, że ochronie powinny być poddane: godność ludzka, życie ludzkie w każdym stadium rozwoju (również embriony), a także jego tożsamość genetyczna. Postulaty te w głównej mierze zawarte były jednak w aktach o charakterze niewiążącym lub też w dyrektywach, które mają za zadanie zharmonizowanie prawa krajowego państw członkowskich, a nie jego ujednolicenie. Brak odniesienia do klonowania człowieka w traktatach spowodował w konsekwencji niemożność przyjęcia jednolitych europejskich norm, odnoszących się do tematyki klonowania i ogólnie pojętej biotechnologii, które można byłoby ująć w formę unijnego rozporządzenia [Mik 2001, 202; Breczko 2011, 249].

Po raz pierwszy tematyka klonowania pojawiła się na poziomie prawa pierwotnego za sprawą Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej⁸. Wspólnota

⁶ Za: Grzymkowska 2009, 61.

⁷ Dyrektywa 98/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 6 lipca 1998 r. w sprawie ochrony prawnej wynalazków biotechnologicznych, Dz. Urz. L 213 z 30 lipca 1998 r.

⁸ Dz. Urz. C 326 z 26 października 2012 r.

swój stosunek do tematyki klonowania wyraziła wprost, zakazując w art. 3 ust. 2 lit. d tego aktu reprodukcyjnego klonowania istoty ludzkiej. Fragment tego przepisu umiejscowiony jest w rozdziale I „Godność”, co sugeruje, że klonowanie reprodukcyjne jest jednym z jej zagrożeń. Dodatkowo art. 3 Karty stanowi o prawie do integralności człowieka, zarówno tej fizycznej, jak i psychicznej, co oznacza, że klonowanie może naruszać także ten aspekt praw człowieka.

Przepisy Karty nie odnoszą się w ogóle do klonowania terapeutycznego (a nie reprodukcyjnego), czyli takiego rodzaju klonowania, które umożliwia wyselekcjonowanie embrionów według określonych kryteriów, a także wyhodowanie tkanek oraz narządów na bazie komórek ciała biorcy [Łuków 2019]. W przypadku stwierdzenia wad takiego sklonowanego zarodka lub też w przypadku pobrania od niego niezbędnego materiału genetycznego, zarodek taki zostaje uśmiercony. Powoduje to, że kwestia klonowania terapeutycznego, chociaż jest dopuszczalna, to jednak stanowi częsty temat dyskusji etycznych.

Jeszcze w 2000 r. Parlament Europejski przyjął rezolucję⁹, odnoszącą się do konieczności wprowadzenia zakazu w stosunku do wszystkich form klonowania człowieka. Rezolucja została przegłosowana większością 237 głosów za w stosunku do 230 głosów przeciwko oraz 43 głosów wstrzymujących się [Watson 2000]. Wynik głosowania wskazywał, że w przypadku klonowania terapeutycznego moralny osąd nie był już tak jednoznaczny. Zwolennicy tej formy klonowania wskazują przede wszystkim na korzyści, jakie prowadzenie eksperymentów na sklonowanych zarodkach może w przyszłości przynieść: przeszczepy narządów bez konieczności znalezienia odpowiedniego dawcy, lepsze opanowanie nieuleczalnych chorób i możliwość znalezienia dla nich nowych kuracji. Pojawiają się także tak ekstremalne argumenty, jak możliwość przywrócenia cierpiącym psychicznie rodzicom zmarłego dziecka [Vöneky i Wolfrum 2004, 128].

Z kolei przeciwnicy prowadzenia takich badań naukowych zaznaczają, że klonowanie terapeutyczne jest w swej istocie bardzo podobne do klonowania reprodukcyjnego. Wobec tego głównym powodem, dla którego powinno być zakazane jest konieczność ochrony życia człowieka, w każdej formie, w jakiej się ono znajduje. Potwierdził to zresztą Trybunał Sprawiedliwości w wyroku w sprawie *Brüstle przeciwko Greenpeace eV*¹⁰. Trybunał uznał w nim, że ochronie prawnej, jaka przysługuje ludzkiemu embrionowi, utworzonemu w drodze zapłodnienia *in vitro*, podlega także embrion ludzki, który powstał w procedurze klonowania. Ochrona ta nie ma jednak charakteru absolutnego,

⁹ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 7 września 2000 r. w sprawie klonowania człowieka, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P5-TA-2000-0376+0+DOC+XML+V0//EN> [dostęp: 20.05.2019].

¹⁰ Wyrok TSUE z dnia 18 listopada 2011 r. w sprawie *Brüstle przeciwko Greenpeace eV*, C-34/10.

dlatego też ostatecznie w Karcie Praw Podstawowych jako zakazane pozostawiono jedynie klonowanie do celów reprodukcyjnych. Oznacza to, że w pozostałych przypadkach to prawo wewnętrzne państw członkowskich Unii Europejskiej określa to, czy klonowanie terapeutyczne jest dozwolone, czy też nie.

Należy zauważyć, że państwa unijne kwestię klonowania terapeutycznego traktują bardzo różnie [Mazurkiewicz 2008, 31]. Niektóre państwa zezwalają na nie, np. Portugalia, Hiszpania, czy Czechy, w innych krajach z kolei istnieje bezwzględny zakaz takiego rodzaju klonowania, np. Niemcy, Włochy [Elstner, Damaschun, i in. 2009, 103]. Kwestia ta jest zatem w dużej mierze zależna od liberalizacji społeczeństwa oraz jego postępowości. Dowodem na to może być fakt, że brak jednolitych regulacji prawnych dotyczących kwestii klonowania występuje nie tylko w Europie, ale także na innych kontynentach. Ameryka Północna nie posiada federalnego prawa, które w jednolity sposób porządkowałoby kwestie klonowania. Dlatego też każdy stan ustala odpowiednie przepisy prawne samodzielnie. Niektóre ze stanów wprowadziły całkowity zakaz prowadzenia badań nad klonowaniem człowieka i jednocześnie zakazały finansowania takich badań, np. Maryland. Z kolei stan Missouri zabrania finansowania badań nad klonowaniem reprodukcyjnym człowieka, jednakże zezwala na pozyskiwanie środków do przeprowadzania badań nad klonowaniem terapeutycznym [Wheat i Matthews 2019]¹¹.

Podobna sytuacja ma obecnie miejsce w Australii, chociaż jeszcze jakiś czas temu na całym kontynencie obowiązywał absolutny zakaz prowadzenia badań nad klonowaniem człowieka. W 2006 r. parlament australijski zniósł jednakże to obostrzenie i pozwolił na prowadzenie badań nad klonowaniem w celach terapeutycznych [Cyranoski 2006]. Najbardziej liberalne podejście do tematyki klonowania człowieka przejawiają jednak kraje azjatyckie (zbiega się to jednocześnie z faktem, iż w państwach tych pojawiają się spore problemy, związane z możliwością zagwarantowania praw człowieka). W momencie, kiedy Europa prowadzi dyskusję na temat tego, czy rozmnażać zwierzęta hodowlane [Leśkiewicz 2014]¹², w krajach azjatyckich nie tylko już się to robi, ale przekuwa się to w prężnie działające biznesy. Zarówno w Chinach, jak i w Korei Południowej działają przedsiębiorstwa, które zajmują się klonowaniem zmarłych psów na życzenie ich właścicieli [Szymaniak 2019]. Ostatnio świat obiegła także informacja o tym, że w Chinach planuje się masowe klonowanie psów, przeznaczonych do pracy policyjnej [Moll

¹¹ Zob. także: *Embryonic and fetal research laws*, <http://www.ncsl.org/research/health/embryonic-and-fetal-research-laws.aspx> [dostęp: 20.05.2019].

¹² Stanowisko Parlamentu europejskiego przyjęte w pierwszym czytaniu w dniu 8 września 2015 r. w celu przyjęcia rozporządzenia PE i Rady (UE) 2015/... w sprawie klonowania zwierząt utrzymywanych i rozmnażanych do celów chowu, http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0285_PL.html [dostęp: 20.05.2019].

2019]. Wykorzystywane będą w tym przypadku techniki selekcji zwierząt z najbardziej pożądanymi cechami, a to właśnie lęk przed taką selekcją w przypadku ludzi sprawia, że klonowanie reprodukcyjne człowieka wciąż w znacznej większości państw zostaje zakazane. Obawy przed sklonowaniem człowieka wydają się obecnie coraz bardziej uzasadnione, zważywszy na fakt, że w 2018 r. w Szanghaju naukowcom udało się sklonować małpy [Grodecka 2018]. Była to pierwsza udana próba sklonowania ssaka naczelnego, która zakończyła się sukcesem.

Wszystkie te przypadki wskazują na to, że istnieje potrzeba uregulowania kwestii klonowania człowieka na poziomie globalnym, ponieważ jest to problem, który generuje zagrożenia o charakterze międzynarodowym. Niemniej jednak, zważywszy na brak faktycznych narzędzi prawnych oraz na zróżnicowanie etyczne, społeczne i technologiczne w poszczególnych regionach świata należy zauważyć, że wprowadzenie takich regulacji wydaje się być obecnie niemożliwe. Różnice w postrzeganiu klonowania człowieka pojawiają się także w ramach państw, pochodzących z jednego kontynentu. Brak możliwości wprowadzenia jednolitych regulacji prawnych zezwalających lub zakazujących poszczególnych rodzajów klonowania człowieka nie powinien jednak prowadzić do całkowitego zaprzestania poszukiwania kompromisu w kwestii określenia nieprzekraczalnych granic klonowania oraz określenia podstawowych standardów w zakresie samej procedury klonowania.

2. KRAJOWE REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE KLONOWANIA

W Polsce, gdzie skala i dorobek badań genetycznych są znaczne, istniało dotychczas słabe zainteresowanie społeczeństwa problemami klonowania. Literatura z tego zakresu zaś to głównie doniesienia o wydarzeniach mających miejsce w państwach zachodnich. Nie można jednak nie wziąć pod uwagę tego, że system prawa krajowego w dużej mierze zależy także od prawa międzynarodowego oraz unijnego, które staje się prawem bezpośrednio obowiązującym w naszym państwie. W związku z tym należy wskazać, że Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹³, będąca najważniejszym aktem systemu prawa państwowego, spina zarazem działania szeregu innych systemów normatywnych, jak np.: prawa międzynarodowego, wyznaniowego, norm politycznych, regionalnych i samorządowych, oraz szeregu innych. Przejmując i akceptując ich sprawdzone zasady staje się m.in. źródłem prawnie obowiązującego systemu wartości. Niezależnie od postanowień wstępu traktującego, np. o zachowaniu przyrodzonej godności człowieka czy chrześcijańskiej genezie naszej kultury i takim obecnie dominującym jej nurcie, Konstytucja zawiera wiele przepisów bezpośrednio traktujących

¹³ Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

o istocie życia ludzkiego. W art. 38 zawiera podstawową zasadę prawnej ochrony życia. Zgodnie z art. 39 nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody, a także przewiduje się, że nikt nie może być poddany nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu. Czy określenie „nikt” dziś odnoszone do każdego człowieka i każdego obywatela może być rozciągnięte na zarodek ludzki lub też życie ludzkie sztucznie stworzone?

Te i podobne dyskusje muszą być ciągle prowadzone, jednakże mimo upływu 22 lat od uchwalenia Konstytucji, wprowadzającej tak ważny przepis o prawnej ochronie życia, ustawodawca jedynie wybiórczo ustosunkował się do tego problemu. Być może wynika to z uznania, że problematyka ta w dostatecznym stopniu regulowana jest przez prawo międzynarodowe, które przecież na terytorium Polski obowiązuje bezpośrednio jako część polskiego porządku prawnego (art. 91 Konstytucji RP). Co do Trybunału Konstytucyjnego to nie zajął on w tej sprawie bezpośredniego stanowiska, ponieważ w Polsce nie istnieje problem faktycznych badań, bądź prób stosowania technik klonowania w stosunku do człowieka, chociaż dopuszcza się adaptację cudzych narządów (produkcja, ewentualnie produkcja nowych organów).

Prawo polskie musi stać, jak się wydaje na straży tradycyjnego modelu życia. Trudno sobie wyobrazić inny punkt wyjścia i inne motywacje regulacji konstytucyjnej. Nie oznacza to natomiast, że nie może ono być modyfikowane pod wpływem istotnych potrzeb społecznych, bądź prawnych. Opiera się ono na tradycyjnym modelu rodziny, społeczeństwa, edukacji i kultury. Ten tradycyjny model życia człowieka ma wyposażyć go w niezbędny „napęd życiowy”. Czy miałyby go jego odpowiedniki ludzkie sztucznie komponowane z elementów komórek o różnym pochodzeniu, np. „sztuczny” Einstein zechciałby w ogóle zajmować się badaniami naukowymi, czy raczej np. tańcem nowoczesnym? Tego techniki genetyczne chyba nigdy nie będą mogły ani nie będą miały prawa zagwarantować.

Jednocześnie Konstytucja w art. 73 chroni wolność prowadzenia badań naukowych i ogłaszania ich wyników. W nauce zaś pokładamy nadal nadzieję na uporanie się ze wszystkimi prawie problemami dzisiejszego człowieka. Pogodzenie dwóch porównywalnych tu dóbr – tradycyjnej postaci i modelu życia z prawem kształtowania jego istoty i możliwości pełnego kontrolowania jego procesów – to problem z zakresu wzajemnych relacji prawa powszechnego i „prawa laboratoriów naukowych”. A w tej drugiej sferze powinny mieć do zdziałania kodeksy etyczne i komisje etyczne, w sposób ogólny jedynie sterowane przez państwo.

Obawiając się nieprzewidzianych konsekwencji związanych z realizacją eksperymentów genetycznych nie wiemy zarazem, czy nie będziemy musieli sięgać do dorobku nauk genetycznych, by uchronić życie przed zniszczeniem, grożących np. nowych postaci chorób czy też szybkich zmian warunków

życia na naszym świecie. W pracowniach uczonych pojawić się mogą zresztą odkrycia, które obecnie nie przychodzą nam do głowy. Może np. komórki ludzkie sterowane genetycznie mogłyby cyklicznie starzec się i odmładzać?

W polskim systemie prawnym, opartym na pisanym i aktualizowanym dokumencie konstytucyjnym, problemy tak kluczowe, jak istota życia ludzkiego i jej różne implikacje, powinny być ujęte i jak to wskazano ujęte zostały, ale w sposób nader ogólny, w postaci prawnej ochrony prawa do życia. Regulacja ta wymaga wysiłku interpretacyjnego, ale tą drogą z Konstytucji wynikają wnioski bogatsze. Wobec jednak braku praktycznej inspiracji i w następstwie braku zainteresowania orzecznictwa sądowego, kwestią interpretacji prawa do życia w zakresie ryzyka klonowania człowieka, dominujące znaczenie w procesie wykładniczym Konstytucji, zająć musi nauka prawa, wspierana ustaleniami nauk biologicznych i społecznych. Tu zatem pojawia się problem podstawowej myśli, towarzyszącej różnego rodzaju koncepcjom (szkołom) interpretacji charakteru i zakresu prawa do życia. W dalszej, poza Konstytucją, kolejności otwiera się problem szeregu działań prawodawczych i faktycznych.

W chwili obecnej zasadą polskiego ustroju jest ocena prawa międzynarodowego przez pryzmat Konstytucji, ale zarazem przychylny stosunek do adaptacji rozwiązań prawa międzynarodowego i interpretacji problemów prawnych rozwiązywanych przez prawo międzynarodowe. Zauważmy też, że coraz silniej w prawie międzynarodowym pojawia się zjawisko (konstytucyjnych) cech dominujących aktów prawa międzynarodowego *vide* próba przyjęcia traktatu „konstytucyjnego” Unii Europejskiej. Dzieje się tak, ponieważ coraz większa ilość problemów środowiska i człowieka, jako jego immamentnego elementu, rozwiązywana być musi w trybie prawno-międzynarodowym.

Wiele trapiących ludzkość problemów może być dziś rozwiązana tylko w skali światowej. Należą do nich nie tylko nader różnorodne problemy „ekologiczne” w rodzaju ochrony powietrza, wód, przyrody ożywionej i nieożywionej, zasobów dna morskiego i przestrzeni kosmicznej, ale także kwestie tak konkretne i dotyczące każdego z nas, jak ochrona naturalnej postaci życia człowieka. Byłoby bowiem szczególnym paradoksem, gdybyśmy rozwijali ochronę wszystkich innych elementów środowiska naturalnego, zapominając o tym, że sami stanowimy jego kluczowy element. W dziedzinie ochrony wartości tu wskazanych niewiele wynika z zakazów i procedur ochronnych, wypracowanych w granicach jakiegoś państwa, jeśli np. eksperymenty genetyczne na zarodkach ludzkich będą się odbywały tuż za jego granicami na zasadzie, np. przedsięwzięć komercyjnych lub co gorsze, jako działania uprawnione przez agendy państwowe.

Nawiązując zatem do preferowanej tezy tego artykułu w sprawie konieczności przyjęcia założenia o tradycyjnym modelu życia, o którym mowa jest w Konstytucji RP, jako doktrynalną zasadę interpretacyjną rozwiązań krajowych i rozwiązań prawno-międzynarodowych, przyjąć musimy koncepcje wyjścia od tradycyjnego modelu życia, trzymania się tej myśli przewodniej

interpretacji i powrotu do niej jako ważnego elementu konkluzji dyskusji naukowych. Natłok problemów współczesności i pokusa interpretacji błyskotliwych, lecz powierzchownych stwarza bowiem ryzyko zgubienia myśli podstawowej o niezmiennym charakterze istoty życia ludzkiego. Nie może jej zmienić inwazja, czy łatwość stosowania technik medycznych ani pokusa eksperymentowania z życiem człowieka, przy czym oczywiście problem klonowania jest ekstremą tej problematyki i propozycje stosowania technik klonowania muszą być odrzucane *a limine*. Rozumowanie takie przyjąć należy, ponieważ zagrożenie niewłaściwymi technikami modyfikującymi biofizyczne i intelektualne właściwości człowieka narasta w sposób masowy i różnorodny. Sygnały o takich zjawiskach (te ujawniane) płyną z różnych stron świata, np. eksperymenty przeprowadzane w Chinach na ssakach z grupy naczelnych.

Oprócz uregulowań konstytucyjnych poddających ochronie godność oraz życie ludzkie, należy zwrócić uwagę także na akty podkonstytucyjne, które w odniesieniu do prawa międzynarodowego regulują kwestie klonowania człowieka w prawie wewnętrznym. Mowa tutaj przede wszystkim o ustawie o leczeniu niepłodności¹⁴. W art. 25 ust. 3 występuje zakaz „tworzenia zarodka, którego informacja genetyczna w jądrze komórkowym jest identyczna z informacją genetyczną w jądrze komórkowym innego zarodka, płodu, człowieka, zwłok lub szczątków ludzkich”. Ustalenie tak szerokiego zakresu, objętego zakazem sprawia, że w rezultacie nielegalna staje się jakkolwiek metoda tworzenia takiego zarodka. Oznacza to, że na gruncie prawa polskiego zabronione jest zarówno klonowanie reprodukcyjne, jak i terapeutyczne. Wzmocnienie tego zakazu znajduje się w Kodeksie Etyki Lekarskiej, który w art. 39 a stanowi, że „Lekarz nie może uczestniczyć w procedurach klonowania ludzi dla celów reprodukcyjnych lub terapeutycznych”¹⁵.

Ustawa o leczeniu niepłodności stara się zapobiegać jakimkolwiek wewnętrznym ingerencjom w ludzki genotyp. W art. 25 ust. 2 wprowadza zakaz tworzenia chimer i hybryd, a także dokonywania takich zmian w ludzkich genach, które byłyby dziedziczone przez przyszłe pokolenia. W art. 26 zakazuje również preimplementacyjnej diagnostyki, która prowadziłaby do możliwości wyboru cech fenotypowych, np. płci dziecka. Wyjątkowo w procedurze *in vitro* dozwolone jest przeprowadzenie takiej diagnostyki w celu wykluczenia ciężkich i nieuleczalnych chorób genetycznych.

Do tematyki klonowania ustawodawca odniósł się także w innym akcie normatywnym, jakim jest ustawa Prawo własności przemysłowej¹⁶. Przepis

¹⁴ Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności, Dz. U. z 2017 r., poz. 865 z późn. zm.

¹⁵ Kodeks Etyki Lekarskiej, https://www.nil.org.pl/_data/assets/pdf_file/0003/4764/Kodeks-Etyki-Lekarskiej.pdf [dostęp: 20.05.2019].

¹⁶ Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. Prawo własności przemysłowej, Dz. U. z 2017 r., poz. 776 z późn. zm.

art. 93³ ust. 2 stanowi, że wykorzystanie wynalazku biotechnicznego, jakim jest klonowanie, byłoby sprzeczne z porządkiem publicznym lub dobrymi obyczajami lub moralnością publiczną [Nowicka 2012, 80]. Wskazuje się zatem na to, że klonowanie człowieka nie tylko w Polsce jest nielegalne, ale także godzi w ludzką moralność oraz ukształtowane na przestrzeni wieków tradycje. Oznacza to, że polski ustawodawca chroni naturalną, genetyczną różnorodność człowieka, a zakres tej ochrony jest szerszy niż w przypadku przyjętych regulacji unijnych.

3. WSPÓŁCZESNE ZAGROŻENIA PRAW CZŁOWIEKA W ASPEKTCIE KLONOWANIA

Sojusznikiem prawników w trosce o właściwe interpretacje konstytucyjnie i międzynarodowo chronionego prawa do życia jest z pewnością powszechnie uznawana wartość i zasada prawna, jaką jest godność człowieka, a także jej pochodna zasada tożsamości człowieka. Obie one mają charakter prawnonaturalny i są ściśle powiązane ze sobą, ale także z innymi prawami podstawowymi.

Godność człowieka ma charakter przyrodzony, który człowiek nabywa z racji tego, że jest istotą ludzką. O tym, czy dany organizm żywy zakwalifikujemy, jak człowieka, decyduje jego unikalny kod genetyczny, który wskazuje lub też nie na ludzkie pochodzenie. Każdy człowiek posiada swój unikalny genotyp, który wyróżnia go spośród innych ludzi. Przez długi czas za wyjątek uważano bliźnięta monozygotyczne, których genomy są niemalże identyczne. Ale, jak udowodniono i w tym przypadku dochodzi do chociażby dyskretnego zróżnicowania poszczególnych segmentów DNA, które oddzielają na pierwszy rzut oka dwa identyczne kody genetyczne [Bruder, Piotrowski, i in. 2008].

Tożsamość człowieka nie powinna być jednak odczytywana jednowymiarowo i sprowadzana jedynie do ludzkiego genotypu. Ma ona bowiem także bardziej abstrakcyjny charakter, który również powinien być wzięty pod uwagę w przypadku omawiania zagadnienia klonowania człowieka. Po pierwsze jest ona rozumiana jako dane identyfikujące człowieka, czyli te dane, na podstawie których można obiektywnie stwierdzić, że dana osoba to właśnie ona. Po drugie traktowana jest jako subiektywne, psychologiczne cechy człowieka, które go indywidualizują i są od niego zależne.

W związku z powyższym należy wskazać, że klonowanie człowieka naruszałoby jego tożsamość genetyczną, poprzez zduplikowanie jego kodu genetycznego, pomimo tego, że w naturze sytuacja taka nie występuje. Przyczyniłoby się także do niepewności co do tożsamości identyfikującej. Nie będzie można łatwo rozstrzygnąć, jakie dane osobowe przydzielić takiemu klonowi, dane osoby, która była dawcą genetycznym? Inne dane? A co w przypadku, kiedy klon popełniłby przestępstwo, a na miejscu zbrodni

zostałby odnaleziony materiał DNA, który byłby identyczny dla dawcy oraz dla klona? W jaki sposób udowodnić wtedy winę? Czy przeprowadzenie do- wodu z DNA miałyby w takiej sytuacji sens?

Należy zastanowić się także nad kwestiami praktycznymi, np. kto pono- siłby odpowiedzialność za klona? Czy spoczywałaby ona na twórcach, czy też właściwsze byłoby jej przeniesienie na osobę zamawiającą klona. A jeżeli tak, to jakie relacje łączyłyby zamawiającego z klonem, przy czym należy zastrzec, że klon byłby człowiekiem, a zatem przysługiwałaby mu godność ludzka, która wykluczałaby traktowanie go jako rzeczy nabytej.

Przyzwolenie na klonowanie człowieka naruszałoby także jego integral- ność psychiczną i fizyczną, która jest jedną z części składowych ludzkiej toż- samości. Okazałoby się bowiem, że osoba o identycznym kodzie genetycz- nym, identycznym wyglądzie, posiada zupełnie inne cechy osobowościowe, a zatem „nie jest sobą”. Co prawda nie zostało to nigdy empirycznie udowod- nione, jednakże naukowcy z zakresu medycyny oraz psychologii są zgodni, że w tym aspekcie tożsamość człowieka kształtowana jest nie tylko przez cechy osobnicze, ale przede wszystkim przez cechy środowiskowe i cywilizacyjne. Oznacza to, że klon, który urodziłby się w innych czasach i byłby wychowy- wany w innej rodzinie, niż dawca, najprawdopodobniej posiadałby zupełnie inne usposobienie niż osoba, od której pobrano materiał genetyczny.

Ścisłe powiązanie godności człowieka z innymi prawami, a szczególnie z prawem do tożsamości sugeruje, że pozwolenie na klonowanie człowieka stanowiłoby automatycznie naruszenie ludzkiej godności. Stanowiłoby ono bowiem zagrożenie dla tożsamości człowieka, rozumianej jako identyfikują- ce i indywidualizujące go cechy, naruszałoby jego integralność fizyczną oraz psychiczną, a także stanowiłoby całkowite zaprzeczenie ochronie prawnej, jaka została przyznana naturalnej i tradycyjnej formie życia ludzkiego.

PODSUMOWANIE

Trzeba ze szczególną stanowczością zaznaczyć, że polska formuła godno- ści człowieka, zawarta w art. 30 Konstytucji RP jest formułą niezwykle roz- winiętą i pełną, w relacji także do międzynarodowych dokumentów ochrony praw człowieka. Konstytucja wyraźnie podkreśla, zarówno we wstępie, jak i w art. 30, prawnonaturalny charakter godności i wymienia jej rozliczne cechy. Zgodnie z art. 30 jest ona przyrodzona, niezbywalna, nienaruszalna i w tym charakterze stanowi źródło wolności praw człowieka. Obowiązek jej poszano- wania i ochrony przez władze publiczne (oczywiście przede wszystkim przy pomocy narzędzi prawnych, w tym głównie ustawodawstwa i orzecznictwa) jest naturalną, wtórną konsekwencją tych sformułowań. Jak zatem widać pol- ska konstrukcja prawna zasady godności jest silnym sojusznikiem interpreto- wania prawa do życia jako wartości tradycyjnej, stabilnej i interpretowalnej

jedynie w granicach takiego właśnie jej rozumienia. Wydaje się, że ta koncepcja ochrony godności człowieka i jego tożsamości jako wartości tradycyjnych znajduje też ciągłe potwierdzenie i rozwijanie w aktach prawa międzynarodowego. Oczywiście problem klonowania, zwłaszcza człowieka, jest ekstremalnym elementem problematyki prawa do ochrony życia. Zajmując co do zasady stanowisko przeciwne klonowaniu jako zagrożeniu dla naturalnej postaci życia i integralności osoby ludzkiej, pamiętać musimy, że problem ten jest w pewnym sensie stopniowalny. Stojąc na gruncie zakazu klonowania nie wykluczamy przecież pożytecznych dla człowieka i ludzkości specjalistycznych technik genetycznych, stosowanych tam, gdzie przynoszą one ewidentne korzyści.

PIŚMIENNICTWO

2001. *Współczesne problemy bioetyki w obszarze regulacji prawnych. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Nauki i Edukacji Narodowej pod patronatem Marszałek Senatu prof. dr hab. Alicji Grześkowiak 3 kwietnia 2001 r.* Warszawa: Dział Wydawniczy Kancelarii Senatu.
- Białek, Anna, i Mirosław Wróblewski, red. 2016. *Wybrane aspekty praw człowieka a bioetyka.* Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Breczko, Anetta. 2011. *Podmiotowość prawna człowieka w warunkach postępu biotechnologicznego.* Białystok: Temida 2.
- Bruder, Carl, Arkadiusz Piotrowski, et al. 2008. "Phenotypically concordant and discordant monozygotic twins display different DNA copy-number-variation profiles." *American Journal of Human Genetic* 82(3):763–71.
- Cyranoski, David. 2006. "Australia lifts ban on cloning." <https://www.nature.com/articles/444799a> [dostęp: 20.05.2019].
- Elstner, Anja, Alexander Damaschun, et al. 2009. "The changing landscape of European and international regulation on embryonic stem cell research." *Stem Cell Research* 2, no. 2:101–107.
- Evers, Kathinka. 2002. "European Perspective on Therapeutic Cloning." *New English Medical Journal* 346:1579–582.
- Grodecka, Matylda. 2018. „Klonowanie naczelnych wreszcie zakończyło się sukcesem.” <https://www.spidersweb.pl/2018/01/malпки-zhong-zhong-hua-hua-klonowanie-naczelných.html> [dostęp: 20.05.2019].
- Grzymkowska, Maja. 2009. *Standardy bioetyczne w prawie europejskim.* Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Jasudowicz, Tadeusz. 2001. „Klonowanie człowieka – z perspektywy Standardów Rady Europy.” *Medycyna Wieku Rozwojowego* 5, nr 1:213–25.
- Kmieciak, Błażej. 2018. „Klonowanie człowieka – nauka w służbie postępu, fantazja czy szaleństwa?” W *Wyzwania i zagrożenia bioetyczne XXI wieku*, red. Władysław Sinkiewicz, i Rafał Grabowski, 113–43. Bydgoszcz: Bydgoska Izba Lekarska, Komisja Bioetyczna.
- Langlois, Adèle. 2017. "The global governance of human cloning: the case of UNESCO." *Palgrave Communications* 3:1–8.
- Lavi, Shai. 2018. "Cloning International Law: The Science and Science Fiction of Human Cloning and Stem-Cell Patenting." *Law, Culture and the Humanities* 14(1):83–99.
- Leśkiewicz, Katarzyna. 2014. „Prawne aspekty klonowania zwierząt i wprowadzania do obrotu klonów oraz żywności pochodzącej od klonów.” *Przegląd Prawa Rolnego* 1(14):199–211.

- Łuków, Paweł. 2019. „Klonowanie reprodukcyjne i terapeutyczne.” <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/klonowanie-reprodukcyjne-i-terapeutyczne;3923057.html> [dostęp: 20.05.2019].
- Mazurkiewicz, Piotr. 2008. „Wokół Karty Praw Podstawowych UE.” *Chrześcijaństwo – Świat – Polityka* 3(7):29–32.
- Michalska, Anna, i Tomasz Twardowski. 2000. „Problemy etyczne i prawne klonowania.” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 4:1–18.
- Mik, Cezary. 2001. „Klonowanie człowieka w pracach Unii Europejskiej.” *Medycyna Wieku Rozwojowego* 5, nr 1:195–212.
- Moll, John. 2019. „W Chinach planuje się masową produkcję klonowanych psów policyjnych.” <https://zmiany.naziemi.pl/wiadomosc/w-chinach-planuje-sie-masowa-produkcje-klonowanych-psow-policyjnych> [dostęp: 20.05.2019].
- Nowicka, Aurelia. 2012. „Prawo własności intelektualnej – współczesne zagadnienia prawne.” *Nauka* 3:47–84.
- Szymaniak, Marek. 2019. „Pupil z fabryki. «Nie tylko klonujemy psy, ale leczymy złamane serca».” <https://www.tvn24.pl/magazyn-tvn24/pupil-z-fabryki-nie-tylko-klonujemy-psy-ale-leczymy-zlamane-serca,36,848> [dostęp: 20.05.2019].
- Vöneky, Silja, and Rüdiger Wolfrum. 2004. *Human dignity and human cloning*. Netherlands: Springer-Science+Business Media, B.V.
- Watson, Rory. 2000. “EU institutions divided on therapeutic cloning.” *British Medical Journal* 321(7262):658.
- Wheat, Kathryn, and Kristin Matthews. 2019. “World Human cloning Policies.” <http://www.ruf.rice.edu/~neal/temp/ST%20Policy/index/SCBooklet/World.pdf> [dostęp: 20.05.2019].

LEGAL ASPECTS OF HUMAN CLONING

Summary. Rapid technological and social development means that new legal challenges are still being posed before legislators at the national and international level. The doubts that cloning aroused several decades ago are still valid, and the rapid progress of science makes new threats appear. It is topic that touches not only issues related to human morality and ethics, but also affects other fundamental rights about changing content. Therefore, legal decisions should also refer to such rights as human dignity, the right to identity or the right to physical and mental integrity of human being. All these issues should be considered in relations to the natural, traditionally educated form of human life.

Key words: cloning, human dignity, bioethics, genetic, identity, physical and mental integrity

Information about Author: Prof. Andrzej Bałaban – Department of Constitutional Law and European Integration, Faculty of Law and Administration at the University of Szczecin; e-mail: a.balaban@o2.pl; <https://orcid.org/0000-0003-3187-8329>

Information about Author: Ewa Michałkiewicz-Kądziała, J.C.L. – Department of Constitutional Law and European Integration, Faculty of Law and Administration at the University of Szczecin; e-mail: e-michalkiewicz@o2.pl; <https://orcid.org/0000-0002-5396-1820>